

WPŁYW KONCENTRACJI PRODUKCJI NA POZYCJĘ RYNKOWĄ WYBRANYCH BRANŻ PRZEMYSŁU SPOŻYWCZEGO W POLSCE

Joanna Szwacka-Mokrzycka✉

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Abstrakt. Celem artykułu jest przedstawienie zróżnicowania poziomu koncentracji produkcji i jego wpływu na pozycję rynkową przedsiębiorstw z branży tłuszczowej i przetworów mlecznych. Analizą objęto lata 2008–2012, obejmujące kryzys światowy i towarzyszącą mu sytuację pokryzysową w Polsce. Z przeprowadzonych badań wynika, że procesy dostosowawcze podaży do popytu rynkowego obejmują: zmiany w profilu wytwórczości przedsiębiorstw, a także racjonalizację zachowań podejmowanych w sferze produkcji i gospodarowania zasobami. Do badań wybrano dwie branże: tłuszczową i przetworów mlecznych, odmienne pod względem charakterystyki od strony podażowej i popytowej oraz poziomu koncentracji produkcji. Przedmiotem badań w prezentowanym opracowaniu jest poziom koncentracji produkcji i przychodów wybranych do badań branż przemysłu spożywczego. Wykorzystano w nim bogaty materiał empiryczny, pochodzący zarówno z badań własnych, jak i ze źródeł wtórnych.

Słowa kluczowe: branża tłuszczowa, branża przetworów mlecznych, koncentracja produkcji, pozycja rynkowa przedsiębiorstw

WPROWADZENIE

Na rynku żywnościowym w Polsce występuje trwała tendencja do konsolidacji przez fuzje i przejęcia przedsiębiorstw. Skutkiem tych działań jest relatywnie duże zróżnicowanie firm pod względem wielkości i udziału

w rynku. Są to zarówno przedsiębiorstwa uniwersalne (konkurujące za pomocą tych samych metod i środków), jak i o wyspecjalizowanym profilu działalności. Z punktu widzenia oceny perspektyw rozwoju przemysłu spożywczego istotne staje się ustalenie poziomu koncentracji produkcji i przychodów w przekroju branżowym.

Celem artykułu jest przedstawienie zróżnicowania poziomu koncentracji produkcji i jego wpływu na pozycję rynkową przedsiębiorstw z branży tłuszczowej i przetworów mlecznych. Wybór wspomnianych branż do badań został podyktowany ich odmiennością pod względem charakterystyki od strony podażowej i popytowej. Prezentowane branże charakteryzują się zróżnicowanym poziomem koncentracji produkcji i kapitału oraz popytu na oferowane przez nie produkty.

Analizą objęto lata 2008–2012, obejmujące kryzys światowy i towarzyszącą mu sytuację pokryzysową w Polsce.

KIERUNKI ZMIAN NA RYNKU ŻYWNOŚCIOWYM W POLSCE

Począwszy od lat 90. ubiegłego stulecia rozpoczęła się w Polsce transformacja gospodarcza, obejmująca również rynek produktów żywnościowych. Zapoczątkowana została internacjonalizacja gospodarki, co wiązało się z napływem kapitału zagranicznego, w tym również

✉ dr hab. Joanna Szwacka-Mokrzycka, Katedra Polityki Europejskiej, Finansów Publicznych i Marketingu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, Poland, jesm54@wp.pl

największych światowych firm. Wejście przedsiębiorstw o zasięgu międzynarodowym na polski rynek zapoczątkowało procesy globalizacji gospodarki, polegające na wprowadzaniu nowych technologii, produktów, metod organizacji i zarządzania. Począwszy od 2002 roku można zaobserwować znaczący postęp w procesie koncentracji i konsolidacji, przejawiający się przejmowaniem polskich przedsiębiorstw przez krajowych i międzynarodowych inwestorów strategicznych, zarówno branżowych, jak i finansowych, a także fuzje polskich przedsiębiorstw. Sytuacja ta podyktowana jest z jednej strony integracją europejską i akcesją Polski do UE, a z drugiej postępującą globalizacją ekonomiczną (Kraciuk, 2008). Współczesny rynek żywnościowy w Polsce odpowiada modelowi konkurencji oligopolistycznej. Można zaobserwować trwałą tendencję do procesów konsolidacyjnych przez fuzje i przejęcia przedsiębiorstw (Szwacka-Mokrzycka, 2013).

Przystąpienie Polski do UE przyczyniło się do znacznego rozwoju przemysłu spożywczego. W latach 2003–2010 średnia stopa wzrostu produkcji żywności (wyrażona w cenach stałych) utrzymywała się na poziomie 5,2% w skali rocznej, czyli była prawie trzykrotnie wyższa niż w okresie 1998–2002 (Urban i Mroczek, 2011). Należy zwrócić uwagę na występowanie dużego podobieństwa w strukturze przetwórstwa rolno-żywnościowego i strukturze przedsiębiorstw funkcjonujących w Polsce oraz pozostałych krajach UE. Począwszy od 2004 roku podejmowano działania integracyjne, które sprzyjały koncentracji przemysłu spożywczego w Polsce. W wyniku tych działań umacniała się pozycja dużych przedsiębiorstw, podczas gdy średnie i małe osłabiły swą pozycję. Sytuacja ta spowodowała wzrost udziału dużych, przy jednoczesnym zmniejszeniu udziału małych przedsiębiorstw w produkcji żywności w Polsce. Zbliżone tendencje występowały na całym rynku unijnym.

METODY BADAŃ I ŹRÓDŁA INFORMACJI

W opracowaniu przeprowadzono analizę koncentracji branży tłuszczowej i przetworów mlecznych na podstawie wskaźników Herfindahla-Hirschmana (HHI), Giniego oraz krzywej Lorenza. Do obliczeń wykorzystano dane pochodzące ze sprawozdań finansowych spółek składających sprawozdania finansowe do KRS oraz publikujących wyniki finansowe w Infoveriti.

Analiza koncentracji¹

Do określenia koncentracji branży zastosowano następujące wskaźniki: Herfindahla-Hirschmana (HHI)², Giniego³ oraz przedstawiono ją za pomocą krzywej Lorenza⁴.

W tabeli 1 zaprezentowano kształtowanie się wskaźników Herfindahla-Hirschmana w latach 2008–2010 w przekroju działu 10.00 (przemysł spożywczy) oraz branży tłuszczowej (I) i przetworów mlecznych (II).

Tabela 1. Wskaźniki Herfindahla-Hirschmana w latach 2008–2010

	2008	2009	2010
Przemysł spożywczy	65	66	59
Branża I	1 574	3 029	2 467
Branża II	473	479	398

Źródło: opracowanie własne.

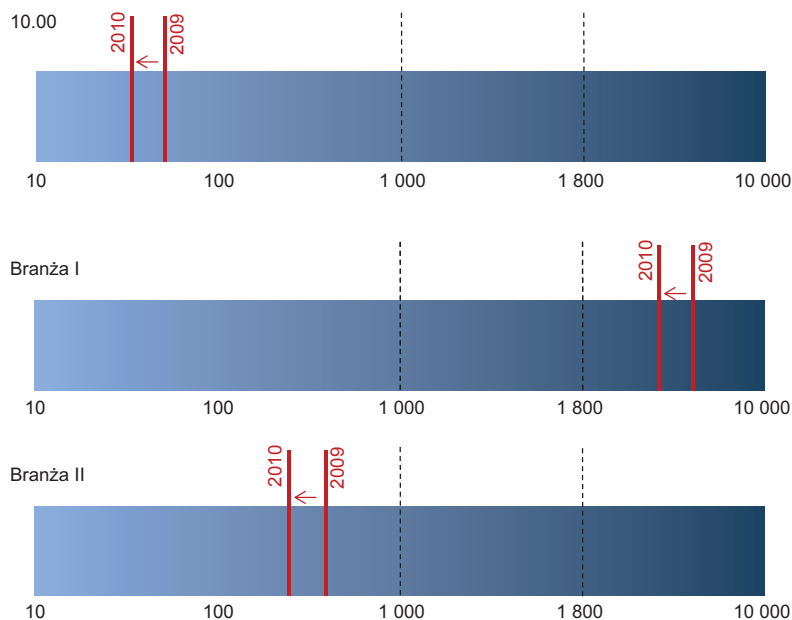
Według wskaźnika HHI w dziale 10.00 oraz w branży II występuje niska koncentracja. Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, że produkcja spożywcza ogółem charakteryzuje się znacznym rozproszeniem produkcji i uzyskiwanych z niej przychodów ze sprzedaży. Natomiast w branży I (tłuszczowej) w 2008 roku wystąpiła

¹ Niniejsze opracowanie przygotowano na podstawie danych ze sprawozdań finansowych spółek składających sprawozdania finansowe do KRS oraz publikujących wyniki finansowe w Infoveriti (www.infoveriti.pl).

² Wskaźnik HHI jest miarą koncentracji rynku i określa szacunkowy poziom zagęszczenia w danej branży oraz poziom konkurencji na danym rynku. HHI oblicza się jako sumę kwadratów udziałów w rynku wyrażoną w procentach. Jego wartość może wahać się pomiędzy $10\,000/n$ a $10\,000$ (gdzie n jest liczbą przedsiębiorstw). Spadek indeksu Herfindahla-Hirschmana implikuje spadek siły producentów i wzrost konkurencyjności, a wzrost indeksu analogicznie odwrotnie. Przemysł Spożywczy (10.00).

³ Wskaźnik Giniego to miara koncentracji (nierównomierności) rozkładu zmiennej losowej. Stanowi pole obszaru między krzywą Lorenza a przekątną kwadratu jednostkowego pomnożone przez 2. Przyjmuje wartości 0–100%, gdzie 0% oznacza pełną równomierność rozkładu, a 100% pełną nierównomierność rozkładu (tylko jedna zmienna przyjmuje wartość dodatnią).

⁴ Krzywa opisująca stopień koncentracji – nierównomierności podziału globalnego zasobu cechy.

Rys. 1. Współczynniki HHI w 2009 i 2010 roku
Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Liczba analizowanych przedsiębiorstw w latach 2008–2010

	2008	2009	2010
10.00	1 300	1 388	1 740
Branża I	18	21	25
Branża II	130	137	186

Źródło: opracowanie własne.

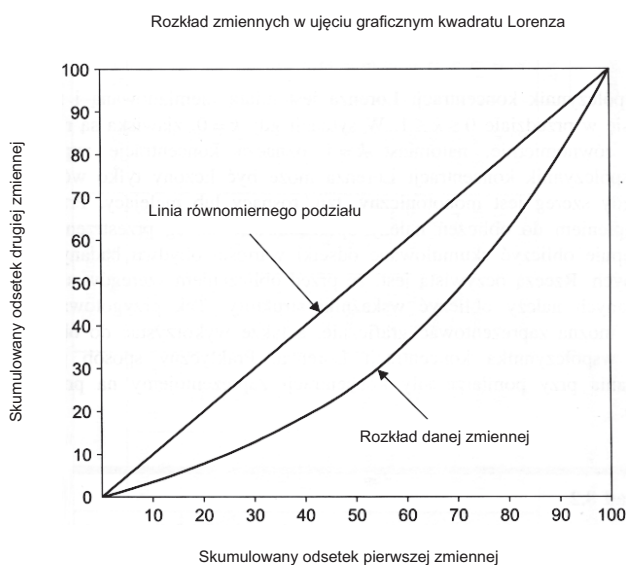
umiarkowana koncentracja (wskaźnik HHI > 1000), która w latach 2009–2010 uległa zwiększeniu (wskaźnik HHI > 1800) – rysunek 1 i tabela 1.

Współczynnik koncentracji Lorenza

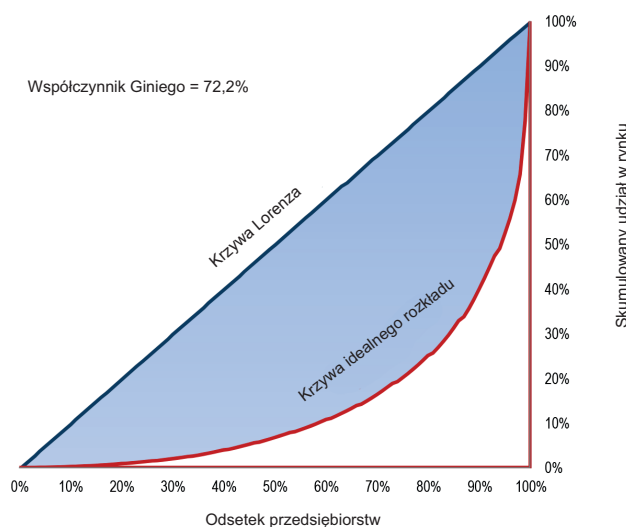
Przedmiotem analizy współczynnika koncentracji Lorenza jest rozkład dwóch zmiennych w ujęciu przestrzennym (Mruk, 2003). W świetle interpretacji metody przedstawionej na rysunku 1 można stwierdzić, że im bardziej rozkład rzeczywisty zbliżony do głównej przekątnej równomiernego podziału, tym mniejsza koncentracja, natomiast jest ona tym większa, im rozkład rzeczywisty bardziej oddalony od tej przekątnej.

Współczynnik koncentracji Lorenza to miara niemianowana, która zawiera się w przedziale $0 = k = 1$. W sytuacji gdy $k = 0$, zjawiska są rozłożone równomiernie, gdy $k = 1$ – koncentracja zupełna.

Dokonując analizy porównawczej poziomu koncentracji przychodów w roku 2010 w relacji do 2009, zaobserwowano nieznaczny jego spadek wśród producentów artykułów spożywczych (w tym w branży I i II; por. rys. 3 i 4). Prawdopodobną przyczyną tej zmiany było zwiększenie konkurencji na rynku wymuszonej przez pokryzysową rzeczywistość, w której znalazły się firmy w 2010 roku. Aby utrzymać poziom przychodów, były zmuszone prowadzić bardziej agresywną politykę cenową. W świetle badań nad koncentracją produkcji i przychodów przemysłu spożywczego można spotkać się z poglądem, że relatywnie wysoki jej poziom jest charakterystyczny dla przemysłu olejarskiego (znacznie przekracza wskaźnik koncentracji dla rozwiniętych krajów UE). Natomiast znacznie niższy poziom koncentracji niż w UE jest znamieny dla polskiego przemysłu mleczarskiego (por. Urban i Mroczek, 2011). Na tle wyników tych badań można skonstatować, że poziom koncentracji pozostaje bardzo silnie związany ze stopniem globalizacji danej branży.

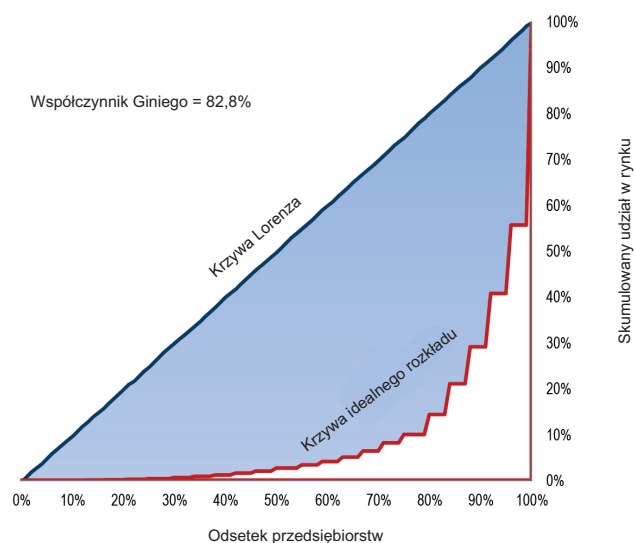
Rys. 2. Krzywa Lorenza
Źródło: Mruk, 2003.

Rys. 4. Krzywa Lorenza w 2010 roku dla branży II
Źródło: opracowanie własne.

Najwięksi gracze i ich udziały rynkowe

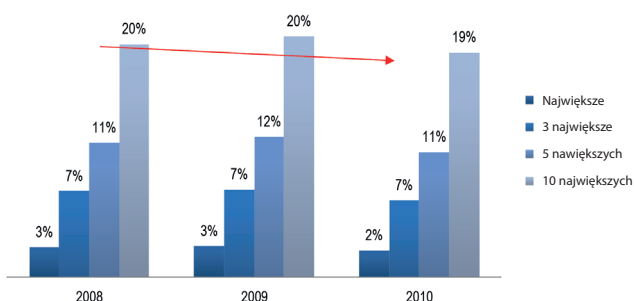
Kolejna część analizy dotyczy przedstawienia pozycji rynkowej wiodących przedsiębiorstw w analizowanych branżach. Dokonano tego przez pryzmat udziału w rynku największego przedsiębiorstwa branży, trzech, pięciu oraz dziesięciu największych przedsiębiorstw.

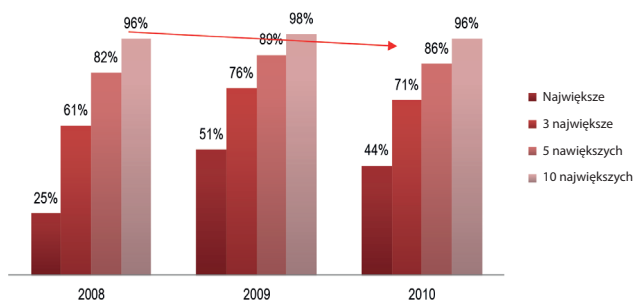
Rys. 3. Krzywa Lorenza w 2010 roku dla branży I
Źródło: opracowanie własne.

Dokonując oceny udziału największych przedsiębiorstw w branży „przemysł spożywczy”, można stwierdzić, że koncentracja przychodów nie jest duża – dziesięć największych przedsiębiorstw generuje około 20% przychodów, a „największy gracz” na rynku zaledwie 2–3% (przy liczbie analizowanych przedsiębiorstw w 2010 roku równej 1740) – rysunek 5.

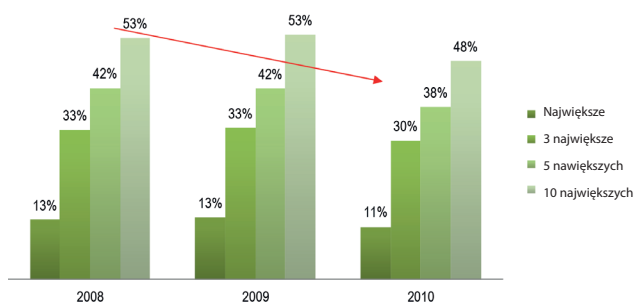
Sytuacja jest zupełnie inna w branży I (tłuszczowej), gdzie w 2010 roku wystąpiła mała liczba przedsiębiorstw – 25. Prezentowana sytuacja generuje podwyższone ryzyko do zwiększania koncentracji rynku (z uwagi na tendencje oligopolistyczne w organizacji rynku). Z zamieszczonych danych wynika, że dziesięć

Rys. 5. Skumulowane udziały rynkowe największych przedsiębiorstw w dziale 10.00
Źródło: opracowanie własne.

Rys. 6. Skumulowane udziały rynkowe największych przedsiębiorstw w branży I
Źródło: opracowanie własne.

Rys. 7. Skumulowane udziały rynkowe największych przedsiębiorstw w branży II
Źródło: opracowanie własne.

największych przedsiębiorstw zapewnia 96% przychodów całej branży – rysunek 6.

Koncentracja przychodów w branży II (przetworów mlecznych) jest większa niż w całym dziale „przemysł spożywczy”. W analizowanym okresie największe przedsiębiorstwo miało udział około 11% w przychodach całej branży, a dziesięć największych przedsiębiorstw generowało niemal 50% przychodów całej branży (przy analizowanych 186 przedsiębiorstwach w 2010 roku) – rysunek 7.

PODSUMOWANIE

W świetle przeprowadzonej analizy należy zwrócić uwagę na duże zróżnicowanie poziomu koncentracji w przekroju analizowanych branż. W branży tłuszczowej występuje wysoki poziom koncentracji. Na badanym rynku rywalizuje o strefy wpływów kilku liczących się producentów. W sytuacji słabej relatywnej siły dostawców i odbiorców względem producentów

tłuszczu przedsiębiorstwa z branży I zmuszone są do prowadzenia ostrej walki konkurencyjnej w warunkach ograniczonego popytu (nawet w sytuacji pozwalającej na dyktowanie cen odbiorcom i dostawcom).

Relatywnie niski poziom koncentracji, występowanie wielu producentów i rozwój konkurencji na umiarkowanym poziomie są charakterystyczne dla branży przetworów mlecznych. Należy zatem uznać, że sytuacja i możliwości rozwoju dla producentów przetworów mlecznych kształtują się odmiennie niż dla producentów tłuszczów. W sytuacji rosnącej siły przetargowej dostawców (rolnicy i producenci paszy) oraz odbiorców (duże sieci handlowe) producenci przetworów mlecznych są „uwięzieni” w łańcuchu wartości bez możliwości integracji poziomej wstecz lub w przód ze względu na brak niezbędnych zasobów i kompetencji.

Przeprowadzona analiza w zakresie perspektyw rozwoju branży przetworów mlecznych wskazuje na umiarkowane możliwości jej wzrostu po stronie przychodowej. Możliwości rozwoju producentów tłuszczów są uzależnione od potencjału popytowego rynku oraz od powstania i obsługi nowych nisz rynkowych. Przeprowadzona analiza wskazuje jednoznacznie na silny związek między poziomem koncentracji branży a jej globalizacją.

Podsumowując, z jednej strony proces koncentracji jest przejawem pozytywnym – wpływa na wzmocnienie pozycji przedsiębiorstw na rynku europejskim i globalnym. Z drugiej jednak sprzyja tendencji do monopolizacji przemysłu spożywczego w Polsce.

LITERATURA

- GPW. Pobrano z: <http://www.gpw.pl/>.
- Kraciuk, J. (2008). Koncentracja produkcji w polskim przemyśle spożywczym. Pobrane z: [www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PRS_2008_TS\(20\)_s33.pdf](http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PRS_2008_TS(20)_s33.pdf)
- KRS. Pobrano z: <http://www.infoveriti.pl/>.
- Mruk, H. (red.). (2003). Analiza rynku. Warszawa: PWE.
- Pawlak, K., Poczta, W. (2011) Międzynarodowy handel rolny. Teorie konkurencyjność scenariusze rozwoju. Warszawa: PWE.
- Szwacka-Mokrzycka, J. (2013). Tendencje rozwojowe popytu i podaży żywności w Polsce. Warszawa: Wyd. SGGW.
- Urban, R., Mroczek, R. (2011). Postępy integracji europejskiej w sektorze żywnościowym. Warszawa: IERiGŻ.